

ТИЛ ВА МАДАНИЯТ МУШТАРАКЛИГИ ЁКИ МАДАНИЯТ ИНСОНГА НИМА БЕРАДИ?

Маматов А.Э.

ЎзМУ, Филология фанлари доктори, профессор.

Инсон маданиятининг мавжудлиги ва ривожланишининг энг муҳим шартларидан бири унинг тил орқали мулоқоти ҳисобланади, айнан ана шу омил маданий жараёнларнинг бирлигини таъминлайди, маданий бойликларнинг сақланиши ва авлоддан авлодга ўтишини ҳам таъминлайди. Зеро, инсоннинг коммуникатив фаолиятида тил ва маданият тушунчалари белгилар бирлиги системаси сифатида ўзаро кесишади ва бир бирини тўлдиради.

Инсон, тил ва маданият учлиги (триадаси) ичида инсон омили биринчи ўринда туради, чунки инсон айнан бир пайтда ҳам тил, ҳам маданиятни ташувчи шахс сифатида намоён бўлади. Дарҳақиқат, тил ҳам маданият ҳам инсонда ва инсон орқали зоҳир бўлади ҳамда бир-бирини ўзаро тўлдириб боради.

Лингвомаданиятшунослик масалаларига бағишланган илмий ишларда кейинги пайтларда жуда кўплаб янги тушунчалар ва истилоҳлар пайдо бўлди ва улар илмий ишларда кенг қўлланилмоқда, улар қуйидагилар, масалан: лингвоўлкашунослик, лингвомаданиятшунослик, этнолингвокультурология, лисоний шахс, тил бирликларининг миллий-маданий компоненти, сўзларнинг лингвокультурологик назарияси, муқобилсиз лексика, фон (қўшимча маъноли) лексика, коннотатив лексика, лексика ва фразеология маданият феномени сифатида, прагматик матнлар, тил маданиятда, маданият тилда, инсон маданиятда, маданият инсонда, тиллар ва маданиятлар диалоглари, оламнинг лисоний маданияти, лисоний онг, лисоний (лингвистик) компетенция, коммуникатив компетенция, лингвомаданий компетенция ва бошқалар.

Фикримизча, ҳозирги даврда полилингвал (кўп тиллилик) шахсни шакллантириш, лисоний шахсни яратиш вазифаси турибди. Яъни, она тилимиз асосида жаҳон тилларининг ҳеч бўлмаганда биттасини билган ҳамда жаҳон ҳамжамиятига, халқаро мулоқотга олиб чиқиш билан белгиланади.

Лисоний шахсни шакллантиришнинг компонентлари:

- 1) лингвистик компетенция, яъни тил ҳақидаги назарий билимларни эгаллаш;
- 2) тилни амалиётда қўллаш билиш;
- 3) коммуникатив компетенция, яъни тилдан у ёки бу ҳолатга мос равишда фойдалана олиш, мақбул бўлган нутқий ахлоқ кўникмаларини шакллантириш;
- 4) культурологик компетенция, яъни ўрганилаётган тил маданиятига кириб бориш, мулоқот жараёнида ўзга маданиятга боғлиқ тўсиқлардан ўта олиш каби ҳисобланади.

Шуниси диққатга сазоворки, бир тамондан шахс айна бир пайтда тарихнинг ва маданиятнинг ҳам субъекти, ҳам маҳсули ҳисобланса, иккинчи томондан, унинг яратувчиси ҳам ҳисобланади.

Инсон эҳтиёжлари мулоқот, билиш ва тафаккур воситаси ҳисобланган тилсиз қаноат ҳосил қилиши мумкин эмас. Шунинг учун ҳам шахс лисоний шахс бўлиши учун тил оқали ўзини намоён қилиши зарур. “Лисоний шахс” тушунчаси ҳақида гап борганда биринчи навбатда унинг интеллектуал хусусиятлари ҳисобга олинади. Зеро, интеллект тилда ва

тил орқали жадал (интенсив) намоён бўлади. Шу ўринда Ю.Н.Карауловнинг лисоний шахс тушунчасига берган таърифини келтириб ўтиш ўринли деб ҳисоблаймиз.

“Языковая личность” как таковая начинается не на уровне ординарной языковой семантики (владение элементарным словарем и грамматикой, вербально-ассоциативный уровень) а на когнитивном уровне, характеризующем знания о мире, воплощенные в языке, т.е. языковую картину мира и тезаурус личности и далее на мотивационном, прагматическом уровне охватывающем коммуникативно-деятельностные потребности личности и ее интенциональную сферу (Ю.Н. Караулов).

Оламнинг манзараси тушунчаси инсон ва оламнинг ўзаро муносабатларини акс эттирувчи фундаментал тушунча ҳисобланади. Олам манзарасининг шакллари тилсиз амалга ошириш мумкин эмас, чунки тил оламини билишнинг энг асосий қуроли, инсон билиш фаолиятининг натижалари авлоддан авлодга тил орқали фиксация қилинади, яъни мустаҳкамланади ва ўтади. Тил инсоният хотирасини ташувчи воситадир.

У ёки бу тилни ўқитишдаги культурологик концепция унинг этнопсихологик ва маданият ташувчилик моҳиятига эътиборни қаратиш зарурлигига ишора қилади, чунки тил лисоний шахсни шакллантирувчи ёки бу халқнинг маънавий бойлиги, маданий феномени, маданий –тарихий муҳити сифатида қаралади. Тил ва миллий маданиятнинг ажралмас қисми, аждодларимизнинг маънавий мероси сифатида маданият ривожланишининг энг зарур омили вазифасини ўтайди.

Маданиятга боғлиқ бўлган ҳар бир ходиса тилда қайд этилса, мустаҳкамланса, бирон-бир номинация ёки сигнификация (маъно бериш) хусусиятига эга бўлгандагина инсон онгидан жой ола олади, аксинча йўқ.

Юқорида зикр этилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Тил белгилари уларнинг моддий ифодаси маданий предметни ўзида ифодалайди, белгиларнинг маъноси эса маданий ҳосила ҳисобланади ва фақат инсон фаолиятида зоҳир бўлади , шу сабабли тил маданият билан муштаракдир.
2. Маданият шу маънода тил билан муштараклик қиладики, чунки маданият фақат тил орқали ифодаланади, яъни ўз ифодасини топади. Зеро, тилшунос А.А.Реформатский таъкидлаганидек, “тил маданият билан бевосита боғлиқ, тилни маданиятсиз тасаввур қилиб бўлмайди, шунингдек маданиятни ҳам тилсиз тасаввур қилиш қийин” (А.А.Реформатский).

Табийки, маданият инсониятга нима беради, деган савол туғилади. Бунга қуйидагича жавоб берилса, назаримизда, ўринли бўлади.

- Маданият тил ўрганишга ёрдам беради, уни ўрганишни енгиллаштиради.
- Маданият атроф-муҳитга ҳамда ўзга тилга нисбатан қизиқиш уйғотади.
- Маданият инсон дунёқарашини кенгайтиради.
- Маданият битмас - туганмас билим беради.
- Маданият турли нуқтаи назарларнинг, қарашларнинг нисбий эканлигини тушуниб етишга ундайди.

- Маданиятни ўрганиш маданиятлараро муносабатларнинг ривожланишига кенг йўл очади.

- Маданият тил ўрганиш, фикрлаш, хулосалар қилиш, назариялар яратиш, инсон цивилизациясини ўрганишга асос бўлади.

- Ҳар қандай маданий ва моддий бойликка хос тушунчалар тилда ва нутқда ифодаланади.

- Тил маданиятнинг сақловчиси, қўриқчиси ҳисобланади ва олинган билимларни авлоддан авлодга ўтказиши.

- Тил ва маданият ҳамкорлиги барча фанларни эгаллашнинг калити ҳисобланади.

- Тил маданият ҳазиналарининг калитидир.

- Тил ва маданият ҳамкорлиги асосида ёш авлод тарбияси амалга оширилади.

- Миллий маданиятларнинг ўзаро ҳамкорлиги тилларни бойитади, улар тарихини, адабиётини ўрганишга ёрдам беради, шунингдек халқларнинг моддий ва маданий бойликлари ҳақида маълумотлар беради ҳамда лисоний шахсни шакллантиради.

Демак, лингвомаданиятшунослик инсон ҳақидаги фаннинг бир қисмидир, унинг ўзига жало қилувчи маркази маданият феноменидир. Тил ва маданиятни характерловчи белгиларнинг ўхшашлиги уларнинг муносабатини ягона методологик асосда кўриб чиқиш имконини беради.

Тилшунос В.Н.Телия таъкидлаганидек, маданият ва тил - бу инсоннинг ва халқнинг дунёқарашини акс эттирувчи онг шакллари. Тил ва маданият ўзаро мулоқотда мавжуддир, чунки нутқ ва уни қабул қилувчи ҳар доим маданият субъектидир. Иккала феномен ҳам индивидуал ёки умумий мавжудлик шаклларига эга, маданият ва тилнинг субъекти ҳар доим индивид ёки социум, шахс ёки жамият ҳисобланади. Тил ва маданият учун умумий бўлган жиҳат бу нормативликдир. Тарихийлик эса тил ва маданиятнинг энг моҳиятли хусусиятларидан биридир. Маданият халқнинг ўзига хос тарихий хотирасидир, чунки тил ўзининг кумулятив (тушловчи) вазифасига кура коллектив хотирани сақлайди ва бойитади [Телия 1996: 217].

Коммуникация воситаси бўлган тилда оммавий адресатга йўл-йўриқлар устун туради, маданиятда эса сараланганлик қадрланади. Маданият белги тизими бўлгани ҳолда, у тилдан фарқли равишда ўзича ташкил топа олмайди. Тил ва маданият турлича семиотик тизимлардир. Бундай қиёслаш тадқиқотчиларни маданият тилга изоморф эмас, гомоморфдир, яъни таркибан ўхшашдир, деган фикрга йўналтиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и русская языковая личность. М.: Издательство ЛКИ, 2007
2. Реформатский А.А. Введение в языковедение. М.: Аспект Пресс, 2001.
3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Школа “Языки русской культуры”.1996.
4. Sadullaeva S., Arustamyan Y., Sadullaeva N. Shifting the assessment paradigm from knowledge to skills: Implementation of new appraisal procedures in EFL classes in Uzbekistan //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. – 2019. – Т. 9. – №. 1. – С. 4943-4952.
5. Arustamyan, Y., Siddikova, Y., Sadullaeva, N., Solieva, M., & Khasanova, N. (2020). Assessment of Educational Process and its Organization. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(S1), 573-578.
6. Nilufar S., Elvira A. GENDER SPECIFICITY OF PEDAGOGICAL DISCOURSE //INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCES WITH HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS. – 2023. – Т. 3. – №. 08.05. – С. 187-190.

7. Gulnoza K., Sadullaeva N. LINGUISTIC FEATURES OF GLUTTONIC DISCOURSE.
8. Djafarova, Dildora, Yaxshiboyeva Nodira, and Abdullayeva Zulfiya. "Socio-Cultural Memory And Its Reflection In French Phraseology." *Journal of Positive School Psychology* (2022): 2883-2889.
9. Yaxshiboyeva, Nodira. "Reconstruction of coloristic expressions in erkin azam's" noise" and" pakana's love"." Конференции. 2021.
10. Ilhomovna, Djafarova Dildora, and Bobokalonov Odilshoh Ostonovich. "Interaction of Language Games in the Articulation of “Historical Memory” Within French and Uzbek Phraseology." *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769) 2.1 (2024): 348-354.
11. Ilhomovna, Djafarova Dildora, Bobokalonov Odilshoh Ostonovich, and J. A. Yakubov. "Archaic Phraseological Units as Windows into “Historical Memory” in French and Uzbek Linguistic Traditions." *American Journal of Public Diplomacy and International Studies* (2993-2157) 2.1 (2024): 163-169.
12. Ilhomovna, Djafarova Dildora, Bobokalonov Odilshoh Ostonovich, and Yaxshiboyeva Nodira Ergashovna. "Contemporary Usage of Archaic Phraseological Units Expressing “Historical Memory” In Uzbek and French Languages." *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769) 2.2 (2024): 371-377.
13. Ilhomovna, Djafarova Dildora. "Phraseological Units Expressing" Memory"/" Mémoire" in Linguistics and their Analysis through Texts." *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development* 2.11 (2023): 490-492.
14. Яхшибоева, Нодира. "Таржима жараёнида маданиятлараро мулоқотнинг социолингвистик хусусиятлари." *Академические исследования в современной науке* 2.17 (2023): 165-169.
15. Иногамова, Ф. М., and Н. Э. Яхшибоева. "Фразеологик маънонинг конвенциаллиги." *Academic research in educational sciences* 3.5 (2022): 1176-1182.
16. Яхшибоева, Н. (2023). Туристический дискурс как один из особых видов институционального дискурса. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(6), 879-884